ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію Бурлак Ганни Вікторівни «Професор В.Є. Таїров (1859–1938) – вчений та організатор дослідної справи у виноградарстві України», представлену на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки й техніки

Актуальність теми дисертаційного дослідження
та її зв'язок із науковими програмами

Аграрний комплекс нашої країни є життєво важливим і його ефективне функціонування залежить від знань багатьох людей, які забезпечують його розвиток, розуміння проблем конкретної галузі. Заповнення прогалин в історії будь якої науки чи галузі безперечно є актуальним. А виноградарство є однією з вважливих галузей, яка в майбутньому, у зв'язку зі зміною клімату, може зайняти провідне місце в економіці країни, оскільки на теперішній час вважається однією з головних бюджетоутворюючих складових вітчизняного аграрного комплексу.

У підручнику кандидата сільськогосподарських наук Гель І.М. Історія розвитку виноградарства (Львів, 2016), зазначено, що в Україні найбільшу площу виноградних насаджень має Одеська область 38,95 тис.га (46% від загальної по Україні). Виноградники Криму займають 31,0 тис.га (37%). Решта (17,4%) зосереджені в Миколаївській (7,1%), Закарпатській (2,7%), та Запорізькій (0,4%) областях. На 2013 р. площі виноградних насаджень складають: 24,9 тис.га у Криму, 25,5 – Одеська обл., 6,3 – Миколаївська, 5,5 – Херсонська, 0,3 – Запорізька, 1,6 – Закарпатська. Це ще раз підтверджує актуальність обраної теми.

Поділяємо думку дисертантки про те, що наукова й організаційна діяльність В.Є. Таїрова в галузі виноградарства і виноробства з позицій історичної об'єктивності не досліджена. Важливо показати внесок і роль Василя Єгоровича Таїрова у становленні й розвитку виноградарства і виноробства для проведення моніторингових досліджень і розробці стратегій функціонування галузі, подальшого використання у сільськогосподарській практиці України.

Актуальність підсилена й тим, що дисертаційну роботу виконано відповідно до загального напряму наукових досліджень Інституту історії аграрної науки, освіти та техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України (ННСГБ НААН) і є складовою частиною наукових тем: «Концептуальні та методологічні основи науково-інформаційного забезпечення інноваційного розвитку аграрної науки в умовах євроінтеграційних процесів» (номер державної реєстрації 0116U002099)

і «Методологічні та організаційні засади управління системою інноваційно-інвестиційного розвитку аграрної науки: історико-концептуальний аспект» (номер державної реєстрації 0116U002103).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та їх достовірність

Дисертаційна робота є самостійним науковим дослідженням, в якому проведено цілісний історико-науковий аналіз творчого шляху, науково-дослідної й громадської діяльності професора В.Є. Таїрова, його напрацювання в галузі виноградарства, виноградного розсадництва і виноробства у другій половині XIX – 30-ті роки XX ст.

Зміст дисертації є виваженим і логічно побудованим за своєю структурою, викладений науковим стилем.

Запропоновані авторкою в дисертації наукові положення, теоретичні висновки не підлягають сумніву, є достовірними та належним чином обґрунтованими, що у свою чергу підтверджується опрацюванням із залученням як опублікованих, так і рукописних джерел. Вихідними даними для розробки проблеми слугували, перш за все, опрацьовані архівні матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Державного архіву Одеської області, архіву ННЦ «Інститут виноградарства і виноробства імені В.Є. Таїрова» НААН. Серед друкованих джерел дисертантка виділяє спеціальні видання, завдяки яким вдалося поповнити відомості щодо напрямів наукової діяльності В.Є. Таїрова: «Щорічник Головного Управління землеустрою та землеробства по Департаменту землеробства», «Звіти філоксерних комісій», «Праці» численних з'їздів, нарад і комітетів. Авторка роботи не обійшла увагою й періодичні видання, що стали важливим джерелом наукового дослідження. Це «Землеробська газета», «Сільський господар», «Вісті Міністерства землеробства і державного майна»,що широко висвітлюють найгостріші проблеми виноградарсько-виноробної галузі.

З аналізу рукопису, можна зазначити, що завдяки опрацюванню широкої джерельної бази, визначенню й розумінню методології дослідження дисертанткою успішно розв'язано поставлені задачі й досягнуто мету дослідження.

Зазначаємо, що за результатами дисертаційного дослідження авторкою опубліковано достатню кількість наукових праць, які в повній мірі відображають зміст усього рукопису. Отже, умови щодо опублікування результатів дослідження витримані.

Наукова новизна одержаних результатів та повнота їх викладу

Авторка в загальній характеристиці дисертації зазначає що: *систематизовано* джерельний матеріал за темою дисертаційної роботи, що дозволило відтворити цілісну картину становлення й розвитку вітчизняного дослідництва з виноградарства і виноробства та охарактеризувати основні етапи формування наукового світогляду В.Є. Таїрова: отримання вищої професійної освіти, продовження освіти за кордоном та спілкування із видатними вченими в галузі виноградарства і виноробства, науково-організаційна робота у владних і громадських структурах, перші практичні спроби вирішити ряд проблемних питань виноградарства і виноробства колишньої Російської імперії. *Запропоновано* періодизацію творчого шляху вченого у відповідності до основних подій його життя та наукової творчості. Авторкою виокремлено та проаналізовано п'ять періодів, що дало змогу хронологічно прослідкувати та розкрити найважливіші події у житті вченого та еволюцію його професійного поступу в 1880–1936 рр.

На підставі комплексного історико-наукового аналізу творчої спадщини вченого визначено пріоритетні експериментальні розробки, доведено їх результативність, зокрема це запобігання фальсифікації вина та виробництва щепленого садивного матеріалу, стійкого до філоксери;проведення лабораторних досліджень зразків вина, винних дріжджів, ґрунту та фітопатогенів винограду;втілення ідей вченого щодо щепленого виноградного розсадництва, початок ампелоекологічних досліджень (виноградарство на пісках) й вагома організаційна робота.

Розкрито внесок В.Є. Таїрова у становлення й розвиток дослідництва у виноградарстві, виноградному розсадництві та виноробстві, а також у формування теоретико-методологічних засад і практики енотерапії й безпеки цього методу у відношенні до потенційного розвитку алкоголізму на теренах колишньої Російської імперії, обґрунтовано значення його робіт на сучасному етапі розвитку науки про виноград і вино.

Систематизовано наукові праці професора В.Є. Таїрова й доповнено джерелознавчу базу із залученням до наукового обігу невідомих та маловідомих архівних матеріалів. Аргументовано важливість наукової і практичної цінності розробок вченого як підґрунтя для подальшого розвитку виноградарства і виноробства в Україні.

Удосконалено деталізацію накопичених знань з досліджуваної проблеми, зібрано та систематизовано наукові праці вченого; конкретизовано його особистий внесок у розвиток і становлення вітчизняного дослідництва з виноградарства, виноградного розсадництва та виноробства; додано до предметної джерелознавчої бази маловідому фактографію із фондів архівних установ і бібліотек України стосовно історії сільськогосподарської науки.

Дістав подальшого розвитку напрям наукової роботи з відтворення діяльності видатних вітчизняних вчених-аграріїв.

Оцінка змісту дисертаційної роботи, її завершеність

У **вступі** обґрунтовується авторське бачення актуальності теми дисертаційного дослідження, його зв'язок із науковими програмами; визначено його мету та задачі, об'єкт, предмет, хронологічні і територіальні межі, наукову новизну результатів, їхнє теоретичне та практичне значення, наведено інформацію щодо апробації результатів.

У першому розділі «**Історіографія, джерельна база та методологічна основа дослідження**» з'ясовано рівень наукової розробки проблеми, охарактеризовано джерельну базу, обґрунтовано методологію і принципи наукового пошуку.

Сформовано репрезентативну джерельну базу дослідження, яка стосувалася наукової та організаційної діяльності В.Є Таїрова. Дисертанткою наукову літературу у хронологічній послідовності розділено на три періоди: дорадянський, радянський та сучасний вітчизняний. Залучені історіографічні праці розділено на 2 групи за предметно-тематичним принципом: I – становлення та аспекти розвитку виноградарства і виноробства в північному Причорномор'ї; II – відомості про життя В.Є Таїрова та його творчий шлях у контексті створення Виноробної станції і започаткування вітчизняного дослідництва в галузі.

Дисертаційне дослідження виконано із залученням як опублікованих, так і рукописних джерел, на основі аналізу джерел, серед яких найбільш значимими стали: 1) особові (біографічні) документи В.Є. Таїрова й архівні матеріали про діяльність установ та громадських організацій з якими співпрацював учений; 2) опубліковані праці дослідника; 3) галузева періодика; 4) наукові видання: енциклопедії, словники, праці товариств, комісій і секцій.

Сукупність базових методів дослідження, використаних дисертанткою та їх розуміння, обґрунтування, дало змогу викласти матеріал у послідовно-логічній завершеній формі й найґрунтовніше дослідити і показати науковий і організаційний спадок В.Є. Таїрова,оцінити його внесок у становлення й розвиток дослідної справи у виноградарстві України.

Заслуговує на увагу контент-аналіз представлений дисертанткою в авторефераті (с.9) й дисертації (с.209-211).

Другий розділ **«Становлення В.Є. Таїрова як ученого-аграрія і основні етапи його діяльності»** налічує 5 підрозділів, в яких на основі здійсненого аналізу життєвого шляху В.Є. Таїрова відображено формування наукових принципів ученого як особистості, що визначив напрямки розвитку українського виноградарства і виноробства у XIX ст. та сільськогосподарської дослідної

справи як їх складової. Підрозділ 2.1. *«Історичні аспекти розвитку виноградарства і виноробства в північному Причорномор'ї у XIX ст. – 30-ті роки XX ст.»* висвітлює історичні особливості виникнення та розвитку виноградарсько-виноробної галузі, що дало змогу виокремити основні періоди цього процесу.

Як відомо на теренах Русі-України було відоме споживання вина ще за княжих часів (X-XI ст.). Його завозили з Візантії. З поширенням християнства виноградники насаджували при монастирях та княжих палацах. Перші згадки (з Літопису Никона – 1151 р.) про вирощування винограду належить до періоду Київської Русі. Зокрема в літературних джерелах XIV ст. згадується про успішну культуру винограду при монастирях Києва. За козацьких часів у XVI-XVII ст. виноградники росли на Слобожанщині (Чугуїв). Чугуївські виноградники проіснували 36 років (з1655 по 1701 рр.), де вирощували сорти завезені з Молдови та Астрахані.

Але в історії виноградарства є і сумні періоди занепаду цієї галузі (часи Московії). Найбільші досягнення в розвитку виноградарства припадають на початок XIX ст. До жовтневого перевороту виноробна промисловість в Росії була слабо розвинена і в основному мала аматорський характер. Виробництво виноградного вина було зосереджене головним чином в південних районах тодішньої імперії: у Криму, на Північному Кавказі, на Доні, в Бессарабії, в Україні і в Закавказзі.

Виноградні насадження України сконцентровані на Півдні, де основними промисловими регіонами є: Одеська область (Болгарський, Кілійський, Татарбунарський, Бєлгород-Дністровський), Крим (Бахчисарайський, Судакський, а також прибережні райони Севастополя, Феодосії та Ялти). В цих двох регіонах сконцентровано ¾ площ всіх промислових виноградників. Є промислові виноградники у Херсонській (Цюрюпінський, Каховський райони), Миколаївській областях. Решта областей (Запоріжська, Донецька, Дніпропетровська, Вінницька) мають невеликі площі під виноградниками, які служать для забезпечення власних потреб регіону. Особливим оригінальним регіоном у виноградарстві України є Закарпаття. (Гель І.М. Систематика, ампелографія та селекція винограду / І.М. Гель. – Львів, 2015.)

На сьогодні в Північних регіонах та на Заході України промислових насаджень немає. З 1935 р. питаннями Північного виноградарства займався Український науково-дослідний інститут виноградарства та виноробства імені В.Є. Таїрова. За радянських часів під опікою В.Є. Таїрова були створені опорні пункти північного виноградарства: в Києві при колгоспі «Виноградар», в Прилуках при артілі «Новий побут» і на Донбасі при колгоспі ім. Комінтерну. В цих пунктах випробовували сорти Мічурінської селекції та ряду європейських сортів і міжвидових гібридів (Російський Конкорд, Коринка Мічурінська,

Муромец, Рислінг, Перлина Сабо, Мадлен Анжевін, Сенсо, Ізабелла, Лідія й інші).

В результаті першої імперіалістичної війни в Росії значно зменшилася площа виноградників і знизилася їх врожайність, сировинна база скоротилася більше ніж на одну третину. Молода Радянська держава отримала в спадок від царської Росії запущене і зруйноване виноградно-виноробне господарство. Розпочалося відновлення і розвиток виноробних господарств після постанови СовНаркому РСФСР від 21 серпня 1921 р. Низка організаційних заходів, проведених компартією і урядом і направлених на впорядкування і відновлення виноробного господарства, сприяла розширенню площ виноградників. 1936 р. є історичним роком для виноградної промисловості, оскільки він знаменує собою різкий поворот в розвитку виноградарства і виноробства в СРСР.У 1936 р. площі виноградників в Радянському Союзі збільшилися до 216 тис. га, що склало 102 % в порівнянні з дореволюційним періодом (див. Гель І.М. Історія розвитку виноградарства (Львів, 2016)).

Підрозділ 2.2 *«Початок життєвого і професійного шляху В.Є. Таїрова та чинники формування наукового світогляду вченого»* відтворює перебіг подій, які вплинули на формування наукових інтересів дослідника в галузі виноградарства і виноробства. У підрозділі 2.3. *«Діяльність В.Є. Таїрова у Комітеті виноградарства Імператорського товариства сільського господарства південної Росії»* нами розкрито найважливіші події у житті вченого та еволюцію його професійного поступу після отримання вищої освіти та набуття фахових знань (від 1887 до 1938 рр.). У підрозділі 2.4. *«Розробка механізмів законодавчого регулювання галузі виноробства»* надається характеристика періоду науково-практичної діяльності В.Є. Таїрова. У підрозділі 2.5. «*Організація та становлення Виноробної станції як науково-дослідного центру з виноградарства і виноробства*» проаналізовано діяльність В.Є. Таїрова зі створення першої в колишній Російській імперії дослідницької установи в галузі – Виноробної станції руських виноградарів і виноробів, визначено основні напрямки роботи та здобутки Станції за царської доби, в часи Української революції (1917–1921) та радянський період.

У розділі 3 **«Науково-дослідницька та організаційна діяльність В.Є. Таїрова у галузі виноградарства і виноробства»** здійснено аналіз основних напрямів роботи видатного вченого та розкрито її вплив на виноградо-виноробний підкомплекс аграрного виробництва в XX ст. У розділі наведено систематизацію творчого доробку В.Є. Таїрова за тематичними рубриками, виокремлено 3 основні періоди наукових досліджень ученого (1886–1905; 1906–1917 і 1918–1936), визначено основні напрями його наукової діяльності.

Підрозділ 3.1 *«Створення та впровадження наукових засад щепленої культури винограду (щепленого розсадництва)»* присвячений аналізу результатів досліджень В.Є. Таїрова зі створення наукових засад щепленого виноградного розсадництва. У підрозділі 3.2 *«Внесок професора В.Є. Таїрова у розвиток наукових основ технологій закладання, ведення та захисту виноградних насаджень»* проаналізовано науково-практичну діяльність ученого за напрямами дослідження технологій закладання нових виноградників та догляду за ними, фітопатології та захисту рослин. У підрозділі 3.3 *«Впровадження технологій переробки продукції виноградарства»* аналізуються напрями діяльності В.Є. Таїрова зі створення сучасних технологій виноробства шляхом використання чистої культури винних дріжджів, контролю перебігу бродіння та боротьби із ураженнями вин. У підрозділі 3.4 *«Розробка проблеми культури винограду на піщаних ґрунтах»* проаналізовано внесок В.Є. Таїрова в ампелоекологічні засади виноградарства на прикладі виноградарства на піщаних масивах в аспектах особливостей закладання, вирощування винограду на пісках та захисту насаджень.

Слід зазначити що, виноградарство України базується на великій групі сортів, пристосованих до різних ґрунтово-кліматичних умов України і має великі перспективи виходу на перші позиції у світовому масштабі.

Отже, за змістом дисертації слід відмітити, що робота виконана на високому науково-методичному рівні. Визначені мета, завдання, об'єкт і предмет дослідження. Розділи дисертації логічно пов'язані між собою, що свідчить про комплексний підхід до розв'язання поставленого наукового завдання. Висновки до розділів чіткі та лаконічні, а загальні висновки достатньою мірою відображають зміст роботи.

Відповідність змісту автореферату основним положенням дисертації, зауваження та дискусійні положення

Зміст автореферату відповідає основним положенням дисертації.

Дисертаційне дослідження Бурлак Г.В. «Професор В.Є. Таїров (1859–1938) – вчений та організатор дослідної справи у виноградарстві України» відзначається своєю науковістю, обґрунтованістю висновків і положень, представленням додаткового матеріалу (додатків), але робота має певні зауваження та дискусійні питання:

1. Дисертанткою наведено низку праць, що відтворюють особливості розвитку виноградарства і виноробства у північному Причорномор'ї, проте варто було б залучити до цього переліку праці на згадану тему у регіональному розрізі (Бессарабія, Грузія, Кубань тощо), а саме: М.К. Баллас «Виноделие в Росии» (1895–1903), Барон О.Ф. Стуарт «Виноградарство Бендерского уезда,

Бессарабской губернии» (1915), Д. Табідзе «Сорта виноградных лоз в Грузии» (1954) та ін.

2. Бажано краще розмежувати результати науково-практичної діяльності В.Є. Таїрова та його найближчого оточення, в першу чергу директора Виноробної станції (1910–1917) В.О. Гернета.

3. Бажано було зробити у додатках (Б, В стор. 207-208, Ж – И, стор. 212-214; Л – Ц, стор. 217-228) посилання на відповідні літературні джерела чи архівні матеріали).

4. При викладенні матеріалів дисертаційного дослідження автору не вдалося уникнути помилок стилістичних, технічних огріхів, перевантаження тексту повторами – виразами з аналогічним змістом.

Але, незважаючи на вищенаведені зауваження, які не знижують загальної позитивної оцінки, носять, в основному, рекомендаційний характер.

Загальний висновок про дисертацію, її відповідність вимогам

Дисертація Бурлак Г. В. «Професор В.Є. Таїров (1859–1938) – вчений та організатор дослідної справи у виноградарстві України» є цілісною, оригінальною і завершеною науковою працею. Одержані в роботі науково обґрунтовані теоретичні положення й висновки в сукупності забезпечують вирішення наукового завдання.

Виклад матеріалу в дисертації послідовний і логічний. Висновки науково обґрунтовані.

За змістовим наповненням, структурою, актуальністю, новизною, практичним значенням дисертація Бурлак Г. В. «Професор В.Є. Таїров (1859–1938) – вчений та організатор дослідної справи у виноградарстві України» відповідає паспорту спеціальності й оформлена відповідно до «Вимог до оформлення дисертації», відповідає пп. 9, 11, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. №567 (зі змінами, внесеними Кабінетом Міністрів України № 656 від 19 серпня 2015 року, № 1159 від 30 грудня 2015), а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки й техніки.

Офіційний опонент
доцент кафедри біології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія Сковороди»,
кандидат історичних наук, доцент Ю.Ф. Глоба

ПІДПИС
Засвідчую:
Нач. ВК